

Z. ZINKEVIČIUS

DĖL AKŪTO IR CIRKUMFLEKSO SKYRIMO RYTŲ LIETUVOS TARMĖSE

Lietuvių kalbos tarmėse priegaidžių skirtumai vietomis yra gana subtilūs ir neįsigilinusiam, be specialaus pasiruošimo žmogui, netgi tarmės atstovui, nelengvai suvaikomi. Pradėjus masiškiau tyrinėti tarmes, apie 1951 m. esu pataręs iš rytų Lietuvos kilusiems studentams, kurie nepajėgė atskirti savo gimtojoje šnekoje ilgųjų balsių ir *uo, ie* tvirtapradės priegaidės nuo tvirtagalės, žymėti vidurinės priegaidės ženklą (^s), atitinkamai tai aptarus¹. Toks patarimas daugeliui patiko, ir jie neretai, užuot stengęsi perprasti esamą skirtumą, ėjo lengviausiu keliu, visur žymėdami nelemtajį vidurinės priegaidės ženklą. Dėl tokio beatodairiško žymėjimo greit iš tarmių aprašų išnyko jo sąlygiškumo aptarimas. Savaimė kilo mitas apie priegaidžių nebuvimą dideliame rytų ir vidurio Lietuvos tarmių plote. Kovoti prieš tą mitą buvau bejėgis, ir netgi pats iš bendradarbių susilaukiau kritikos už tai, kad savo „Lietuvių dialektologijoje“ (Vilnius, 1966) skyriau nurodytų tarmių pavyzdžiuose priegaides².

Toksai vienašališkas rytų Lietuvos priegaidžių traktavimas padarė nemažą žalą. Buvo išspausdinta daug straipsnių dialektologijos klausimais, kuriuose be jokių išlygų ar aptarimo sužymėtas vidurinės priegaidės ženklas vietoj laukiamo akūto ar cirkumflekso. Iš straipsnių tokie pavyzdžiai pateko į didesnius veikalus, netgi į Chr. S. Stango knygą „Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen“ (čia vartojamas kitoks ženklas), laimei, dėl autoriaus nuovokos ir atsargumo, tokių atvejų nedaug.

Tokia žymėjimo mada prasiskverbė ir į atlaso medžiagos fondus, nors jos nesankcionavo (J. Senkaus blaivaus požiūrio dėka) nei atlaso medžiagos rinkimo programa, nei instrukcija. Toks žymėjimas įsivyravo taip pat atlaso medžiagos pagrindu sudarytoje lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje (Vilnius, 1970).

¹ Tarp kitko, tokio žymėjimo būta jau ir anksčiau, tarp I ir II pasaulinių karų, žr. E. Mikalauskaitės diplominį darbą „Pakapsės dzūkų tarmės fonetika“, Kaunas, 1933 (rankraštis saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje, sign. F. 683).

² Žr. Baltistica IV (1968) 138–139. Tos kritikos paveiktas, knygutės „Lietuvių kalbos tarmės“ (Kaunas, 1968) pabaigoje įdėtuose tekstuose nurodytu atveju vietoj akūto be reikalo sužymėjau cirkumfleksą.

J. Kazlauskas mitą apie visišką priegaidžių nebuvimą laikė aksioma ir ant jo pamato sukūrė savo „dinaminio kirčio“ teoriją³, kuri pastaruoju laiku visiškai pagrįstai kritikuojama⁴. Jis neigė net rytų aukštaičių grynųjų ir mišriųjų dvibalsių priegaidės, tvirtindamas, jog „Kalbėti apie tai, kad rytinių aukštaičių tarmėse priegaidės yra išlikę kirčiuotuose dvigarsiuose ir niveliavęsi ilguose balsiuose ir dvibalsiuose *ie, uo*, yra didžiai neteisinga. Apie jokias rytinių aukštaičių priegaidės dabar negali būti nė kalbos...“⁵, ir siūlė vietoj, pvz., *kálnas, vaĩkas* rašyti *kã.lnas, vai.kas*⁶. Tokiam vienašališkumui pritarti, žinoma, nebuvo galima.

Pastaruoju laiku vis daugiau dialektologų ima įsitikinti, kad rytų Lietuvoje priegaidės, nors ir paliestos tam tikros niveliacijos, tebėra daugiau ar mažiau aiškiai skiriamos, bent didžiojoje ploto dalyje (gal ir visame plote?). Po išsamių A. Girdenio tyrimų, atliktų Vilniaus universiteto Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje⁷, rodos, abejonių nebeturėtų būti. Todėl dabar jau būtų pats laikas liautis iš inercijos rytų Lietuvos pavyzdžiuose vietoj akūto ir cirkumflekso žymėti įkyrėjusį vidurinės priegaidės ženklą, juo labiau be jokių išlygų ar paaiškinimo, kaip, pvz., daro A. Jakulis šiaipjau labai įdomiame ir vertingame straipsnyje apie Panemunio šnektos balsių ilgumą⁸. Toks beatodairiškas elgimasis tik dar labiau didintų painiavą, atsiradusią prieš daugiau negu 20 metų dėl neapgalvotos rytų Lietuvos priegaidžių žymėjimo „racionalizacijos“.

ZUR UNTERSCHIEDUNG DES AKUTS UND DES ZIRKUMFLEXUS IN DEN OSTLITAUISCHEN MUNDARTEN

Zusammenfassung

In den litauischen Mundarten ist der Unterschied zwischen Stoß- und Schleiftons mancherorts so fein, daß es einem Menschen ohne Fachausbildung — sogar wenn er ein Vertreter dieser Mundarten ist — schwer ist, den Ton festzustellen. Das bezieht sich vor allem auf das östliche Litauen.

In den Nachkriegsjahren machte sich die Tendenz bemerkbar in den Arbeiten über die Mundarten der obenerwähnten Gebiete, anstatt des schwer unterscheidbaren Akuts bzw. Zirkumflexus ein Zeichen (s) für den sog. Mittelton zu verwenden. Dieses Zeichen hat wohl dazu beigetragen, ein Mythos zu schaffen, daß in diesen Dialekten Akut- bzw. Zirkumflexdistinktionen vollständig fehlen. Dieser Mythos diente sogar als Grundlage für manche Theorien (z. B. für die Theorie „des dynamischen Akzents“ von J. Kazlauskas).

In dem vorliegenden Beitrag wird die Geschichte der Einführung und Verbreitung des Mitteltonzeichens sowie seine Anfechtbarkeit dargelegt. Der Verfasser fordert die Dialektologen auf, weiterhin den obenerwähnten Gebrauch dieses Zeichens zu meiden.

³ Žr. *Baltistica* II (1966) 119 tt. ir atitinkamą skyrių jo „Lietuvių kalbos istorinėje gramatikoje“, Vilnius, 1968.

⁴ Žr. A. Girdenio ir V. Žulio recenziją: *Baltistica* VIII (1972) 194–195.

⁵ J. Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius, 1968, 14.

⁶ *Ten pat*, 11¹.

⁷ Žr. *Baltistica* VII (1971) 206.

⁸ *Kalbotyra* XXIV 1 (1972), 33–38.